

De wereldkaart als kompas voor de internationale politiek

Robert D. Kaplan

De Wraak van de Geografie

Houten/Antwerpen: Uitgeverij Unieboek / Het Spectrum, 2012; 383 blz.; €30,-; ISBN: 978-90-5617-920-5

Wat kan de wereldkaart ons leren over komende conflicten en de inherente strijd in de internationale politiek? Dat is de centrale vraag in Robert Kaplans nieuwste boek *De Wraak van de Geografie*.

Kaplan is een bekend en gevierd auteur. Hij begon als Amerikaanse buitenlandcorrespondent en redacteur bij *The Atlantic Monthly*. Kaplan stond vroeger vooral bekend om zijn veredelde reisverhalen, waarbij hij een reis door een – veelal onstabiel – geografisch gebied in de wereld ondernam, gewapend met een kaart, reisgidsen en enkele klassieke werken over de regio in kwestie. Tijdens zijn reizen interviewde hij lokale politici, ondernemers, militairen en burgers. De pittige cocktail – sommigen spreken eerder van intellectueel eclectisme – die hieruit ontstond, vormde voorwerp van zijn journalistieke reflectie. Door de regels heen ontwikkelde Kaplan zijn eigen visie over de toekomst van het gebied, wat zijn boeken een visionair aura geeft. De laatste jaren lijkt Kaplan eerder een *desk researcher* geworden te zijn. Hij reist nog altijd veel, maar kijkt nu met enige afstand naar de geopolitieke transformaties die onze wereld doormaakt, met – nog steeds – als belangrijkste analyse-instrument de wereldkaart.

Thans is Kaplan onder andere verbonden aan STRATFOR, een Amerikaanse private inlichtingendienst, die bondige analyses op betaling aanbiedt over de geopolitieke ontwikkelingen in de wereld. Kaplan schoof de afgelopen tien jaar meer op naar het 'rechtse kamp'. Zo steunde hij onder andere in 2003 de Amerikaanse inval in Irak, iets waar hij veel spijt van heeft. Een *apologia* hierover is altijd steevast het eerste wat je Robert Kaplan vandaag in lezingen hoort zeggen. Kaplan is een belangrijk auteur, met titels op zijn naam als *Reis naar de Einden der Aarde* (1997), *Het Anarchistisch Pandemonium* (2000), *Aan de Grenzen van het Amerikaanse Imperium* (2005) – over het opkomende geopolitieke belang van de Stille Oceaan – en *'Moesson'* (2011), een vergelijkbare studie over de Indische Oceaan.

In zijn nieuwe boek bouwt Kaplan voort op zijn eerdere oeuvre. Zonder in een geografisch determinisme te vervallen, vraagt hij aandacht voor de geografie als vaak vergeten en onderliggende factor van internationaalpolitieke ontwikkelingen. Uit geografie kan je volgens Kaplan informatie putten over de lange-termijndoelstellingen van een land (blz. 42). Het doel van zijn onderzoek ligt in het verkrijgen van meer inzicht in het grote belang van de wereldkaart, om er – paradoxaal genoeg – minder aan gebonden te zijn. Kaplan bespreekt ook, zonder de term expliciet te gebruiken, het 'geo-technische ensemble' (Daniel Deudney) – de introduc-

tie van nieuwe technologieën door de geschiedenis heen; luchtmacht, zeemacht, het internet, enz.

Elk van deze technologieën geeft een nieuwe betekenis aan geografie. De wereld wordt 'kleiner', en dat vormt tegelijkertijd ook een probleem. Kaplan stelt dat hét geopolitieke probleem van deze tijd eruit bestaat dat "alle geografische ruimte langzamerhand wordt opgevuld, zodat staten en legers steeds minder ruimte hebben om zich te verschuilen" (blz. 61). Terecht stelt de geopoliticoloog dat het belang van geografie in dit scenario niet verdwijnt, maar juist belangrijker wordt. Het boek tracht deze stelling te onderbouwen, eerst door deze dynamieken te onderzoeken in de geschiedenis, en vervolgens door de actuele internationale politiek te doorgronden.

In enkele historisch getinte hoofdstukken introduceert Kaplan eerst bondig klassieke geopolitieke auteurs, zoals de Amerikaanse maritieme historicus en zeekapitein Alfred Thayer Mahan, de Britse geograaf Halford John Mackinder, de Duitse militair Karl Haushofer, alsmede de Amerikaanse analisten en auteurs Nicholas John Spykman en Robert Strausz-Hupé. Mooi is ook dat de oprichter van de Politieke Geografie, de Duitser Friedrich Ratzel, en de oprichter van de Geopolitiek, de Zweed Rudolf Kjellén, kort aan bod komen. Kaplan biedt hiermee een mooi toegankelijk overzicht, zonder in details te treden. Hieruit blijkt dat zowel de landmacht als de marine vandaag nog steeds relevant zijn. Sterker, de geopolitieke krachten in de wereld maken dat deze opnieuw aan belang toenemen. Mahans negentiende-eeuwse zeemachttheorieën worden bijvoorbeeld vandaag ijverig gelezen door Indiase en Chinese strategen (blz. 123): "Bijgevolg bouwen India en China nu vloten die gewapende conflicten op zee kunnen uitvechten, terwijl de Europese landen de marine veeleer als een patrouilledienst beschouwen."

Wie de actuele ontwikkelingen in pakweg de Zuid- of Oost-Chinese Zee in gedachten houdt, begrijpt al een beetje beter wat er aan de hand is. Als gevolg van nieuwe ontdekkingen op het vlak van olie en gas trachten de machten in de regio hun positie te versterken en zich te beschermen via het uitbreiden van hun vloot. Het Euraziatische schaakbord is aan het krimpen (blz. 129), mede als gevolg van de introductie van nieuwe technologieën. Nieuwe technologieën creëren onzekerheid, dagen de gevestigde orde uit en stellen nieuwe eisen aan de leiders. Tegelijkertijd wijst Kaplan op belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen, zoals urbanisatie (blz. 131). Volgens de auteur zal de massapsychologie in de Euraziatische megasteden haar grootste geopolitieke effect hebben: "de geografische opeenhoping van mensen biedt optimale omstandigheden voor nieuwe, gevaarlijke ideologieën – evenals voor gezonde democratische ideeën." (blz. 135) Kaplan meent dat 'gebrek aan ruimte' de cruciale factor zal zijn. Naar analogie van het denken van Halford Mackinder stelt Kaplan dat de wereld een gesloten politiek systeem

is geworden, waarbij lokale spanningen onmiddellijke mondiale repercussies kunnen hebben.

Virtuele reis langs de wereldcontinenten

In de volgende hoofdstukken maakt Kaplan een virtuele reis langs de wereldcontinenten, alwaar hij de hedendaagse geopolitieke trends tracht te duiden. Europa komt daarin naar voren als een zeer verdeeld continent. Origineel en tegelijkertijd uitdagend is Kaplans idee dat de Middellandse Zee in de toekomst weer een verbindingroute zou zijn, en niet langer een scheidslijn (blz. 156). Hij gaat wel erg ver in zijn cultuurrelativisme door te stellen dat Europa naar het zuiden zal expanderen en dat ook Tunesië en Egypte uiteindelijk lid zullen worden van de Europese Unie. De kansen daartoe lijken vanuit deze zijde van de Atlantische Oceaan alvast minimaal te zijn in de komende vijftig jaar. Wél heeft Kaplan gelijk dat beide gebieden potentieel complementair kunnen zijn, maar is EU-lidmaatschap dan wel het juiste instrument? Gezien het precare karakter van wat we in de volksmond de 'Arabische Lente' zijn gaan noemen, is de kans op een fusie uitermate klein. Of gaat het hier om de traditionele Amerikaanse positie, die ooit letterlijk door de geopoliticoloog Zbigniew Brzezinski werd uitgesproken, namelijk: hoe groter en breder de EU, hoe kleiner de kans dat zij ooit een (geo)politieke speler van betekenis zou worden (en geen uitdager van de Verenigde Staten)?

Wat Rusland betreft, denkt Kaplan dat een herstel van de Sovjetunie ondenkbaar is (blz. 183). Wel is het zo dat Rusland Eurazië 'belichaamt'. Het concept 'Eurazië' zal volgens hem een tastbare continentale organische eenheid worden, nu alle gebieden meer dan ooit ontsloten worden. Interessant is trouwens dat president Poetin tegen 2015 een nieuwe Euraziatische (economische) Unie plant, met landen als Wit-Rusland en Kazachstan. Het valt af te wachten hoe dit proces zich verder zal ontwikkelen. Volgens Kaplan zal hieruit geen 'Euraziatische eenheid' ontstaan, omdat landen als Oekraïne, Moldavië en Georgië "het liefst bij Europa willen horen" (blz. 184). Het valt natuurlijk af te wachten of dat zo zal blijven. Het orthodoxe Cyprus en Griekenland moeten vandaag zozeer de broekriem van de Europese Commissie aanhalen in de naam van 'austerity', dat het niet uit te sluiten valt dat zij in de toekomst ooit een omgekeerde beweging zullen maken. Kaplan zegt daarover niets. Opnieuw lijdt hij hier aan enig cultuurrelativisme, waardoor hij bepaalde ontwikkelingen niet wil of kan zien.

Inzake China spreekt Kaplan vooral geruststellende woorden uit: "China vormt geen existentiële bedreiging en de kans op een Amerikaans-Chinese oorlog is zo goed als afwezig." (blz. 205) Kaplan ziet hoogstens een indirect gevaar in de groei van het Chinese militaire apparaat. Wel origineel voor een 'rechtse' schrijver, is dat de geografische uitdaging van de Chinese opkomst eerder ligt in dossiers als schulden, handel en milieu. Nu China het grootste deel van zijn grensgeschillen heeft opgelost, kan het zich in zijn buitenlandse politiek richten op wat voor zijn groei (en dus ook interne stabiliteit) cruciaal is: toegang tot grondstoffen en energie. Om die te verwezenlijken, werkt China aan een 'regionale aanwezigheid in wording', waarbij de uitbreiding van de eigen vloot en de toegang tot havens cruciaal is. Kaplan stelt dat

Amerika zich met de 'Pivot to Asia' enerzijds verzet tegen een Groot-China, maar anderzijds aanvaardt dat de Chinese marine een rol bij de bescherming van de 'eerste eilandketen' zal opeisen (blz. 232). Langs de andere zijde zal dan wel de Amerikaanse aanwezigheid in de Indische Oceaan gevoelig uitgebreid worden. Daarvoor hoeven de Amerikanen volgens Kaplan geen vaste bases te hebben, maar zouden eenvoudige 'bedrijfslocaties' kunnen volstaan, alsmede militaire afspraken met Singapore, Brunei, Maleisië en verspreid over de Indische Oceaan liggende eilandnaties als de Comoren, Seychellen, Mauritius, Reunion, de Malediven en de Andamanen.

Kaplan bespreekt verder India, het Midden-Oosten, Turkije én Mexico. Dat Turkije nog altijd geen EU-lid is, ziet hij als een voorbeeld van 'geografisch en cultureel determinisme'; Turkije is weliswaar democratisch en lid van de NAVO, maar islamitisch en dus ongewenst (blz. 293). Is dat niet een beetje kort door de bocht? Kaplan roemt vooral dat Ankara laat zien dat islam en democratie kunnen samengaan. Dat het belang van Turkije zal toenemen, staat buiten kijf. Spijtig dat de auteur evenwel niet verder ingaat op het strategische partnerschap dat zich tussen Turkije en Rusland aan het ontwikkelen is wat betreft energie en economie. Het gaat hier om een belangrijke geopolitieke ontwikkeling die onderbelicht blijft.

Kaplan eindigt zijn boek met een merkwaardige voorspelling: "Wanneer de VS en een vreedzaam en welvarend Mexico de handen ineenslaan, zullen ze een onverslaanbare geopolitieke combinatie vormen. Samen met Colombia, dat nu nagenoeg in evenwicht en pro-Amerikaans is, kunnen de drie demografische reuzen op het westelijk halfrond dan nauw met elkaar samenwerken." (blz. 341) Dit alles zou volgens Kaplan de Amerikaanse invloed op het gehele Westelijk Halfrond ten goede komen. De vraag blijft evenwel of dit realistisch is, gezien de interne problemen van deze landen en de algemene positie van de Verenigde Staten in de regio, met zijn historische wortels.

Niettemin is dit boek een aanrader voor eenieder die de onderbelichte dimensie van territorialiteit in de internationale politiek wil bestuderen. Mits een kritische ingesteldheid en een goede dosis relativiteitszin, kan de wereldkaart inderdaad een boeiend kompas bieden voor een beter begrip van onze snel veranderende wereld.

David Crikemans doceert 'Belgisch en Vergelijkend Buitenlands Beleid' aan de Universiteit Antwerpen, 'International Relations' en 'Security' aan het University College Roosevelt in Middelburg en 'Geopolitics' aan het Geneva Institute of Geopolitical Studies.

Kaplan gaat wel erg ver in zijn cultuurrelativisme door te stellen dat ook Tunesië en Egypte uiteindelijk lid zullen worden van de EU

Waarom de weg naar een mondiale toekomst anders moet

Al Gore

Onze toekomst. Zes krachten die onze wereld veranderen

Nederlandstalige versie, Houten/Antwerpen: Spectrum/Uitgeverij Unieboek, 2013; 496 blz.;

€ 29,99 (paperback); ISBN: 978-90-0032-544-3

Al Gore neemt de lezer in zijn boek *Onze Toekomst* mee langs zes krachten die de wereld veranderen. Een epos over belangrijke mondiale vraagstukken.

Acht jaar heeft Al Gore, voormalig vicepresident van de Verenigde Staten en 'klimaatguru', zich beziggehouden met de vraag: "Welke krachten veranderen onze wereld?" In *Onze toekomst* probeert hij deze vraag te beantwoorden. Daarbij veronderstelt Gore dat er zes factoren zijn die gezamenlijk de wereld veranderen. Deze factoren noemt hij 'krachten'. Daarbij komt de klimaatcrisis wel ter sprake, maar zoals hij stelt: "...gaat het niet alleen daarover, al is de klimaatcrisis wel een van de zes grote veranderingen die onze wereld in hoog tempo een ander aanzien geven" (blz. 12).

De eerste kracht noemt hij de 'BV Aarde'. Daarmee doelt hij op de immer groeiende mondiale economie als een geïntegreerde holistische entiteit, met andere, nieuwe rollen en beelden ten aanzien van arbeid, kapitaal, consumentenmarkten en overheden. Gore ziet de opkomst van de 'BV Aarde' als een groot risico voor de toekomst van onze wereld: "Het onderliggende probleem is dat de BV Aarde tegenwoordig zo veel macht en vaart heeft dat het ecologische evenwicht van de aarde er niet tegen opgewassen is. De overconsumptie van beperkte middelen en de productie van een onbeperkte vervuiling botsen met het milieu op deze aarde op een manier die de overleving van de menselijke beschaving onmogelijk maakt." (blz. 347-348)

De tweede kracht die Gore noemt, betreft het mondiale denken. Daarbij gaat hij vooral in op de gevolgen van toenemende mogelijkheden die ICT-innovaties te bieden hebben. Steeds meer mensen (miljarden inmiddels) hebben toegang tot het internet en zij worden in steeds sterkere mate afhankelijk van intelligente machinerie en infrastructuur van grote multinationals en overheden ('Big brother'). Hierin schuilt volgens Gore een reëel gevaar. Mensen met kwade bedoelingen kunnen steeds gemakkelijker misbruik maken van de beschikbaarheid van (gevoelige) informatie. Via het internet zijn mensen en organisaties bovendien kwetsbaarder geworden. 'Cyber crimes' komen steeds vaker voor en bedreigen de veiligheid van banken, burgers, bedrijven en zelfs natiestaten.

'Onzekere machtsverhoudingen' is de derde kracht die Gore noemt. Daarmee verwijst hij naar de verschuiving van economische en politieke macht van 'West' naar 'Oost' en van natiestaten naar het bedrijfsleven. Gore staat in het bijzonder stil bij de enorme economische, politieke en militaire groei die China doormaakt en onderkent daarbij het potentieel van het land (maar ook de daarmee gepaard gaande negatieve ontwikkelingen, zoals een toename in maatschappelijke ongelijkheid, milieuproblematiek en de menonwaardige arbeidsomstandigheden van miljoenen). Gore constateert dat China de Verenigde Staten op korte termijn economisch voorbij zal stre-

ven en dat de toenemende militaire begroting van het land de wereldgemeenschap zorgen baart.

Met de vierde kracht, 'wildgroei' genaamd, doelt Gore op het falen van het huidige dominante democratisch-kapitalistisch economische staatsmodel. Het leidt volgens hem tot een onhoudbare groei in consumptie, met veel negatieve externe effecten, zoals uitputting van (niet-hernieuwbare) natuurlijke grondstoffen en de vervuiling die gebruik van deze grondstoffen teweegbrengt. Als oorzaken van de 'wildgroei' ziet Gore vooral de hard groeiende wereldbevolking, de toename in consumptie per hoofd van de bevolking en op verschillende aannames en cijfers berustende economische sturingsmodellen, die alleen economische groei op de korte termijn waarderen (met bijvoorbeeld kwartaalcijfers), maar kosten en baten op de lange termijn (denk aan klimaatverandering) chronisch onderwaarderen.

De vijfde kracht die Gore onderscheidt, is de 'heruitvinding van leven en dood'. Dankzij wetenschappelijke doorbraken in voornamelijk de genetechnologie, wordt de mensheid meer dan ooit in staat gesteld om de "evolutie in eigen handen te nemen". Het is echter sterk de vraag of zij in staat is hier prudent mee om te gaan. Gore benoemt de urgentie van risico's en verwijst naar genetisch gemodificeerde voedselproductie, waarmee nu al de grenzen van wat ecologisch en maatschappelijk acceptabel wordt gevonden, lijken te zijn bereikt.

De zesde kracht noemt Gore de 'grote vraag'. Daarbij gaat hij in op door de mens veroorzaakte onttrichting van natuurlijke ecosystemen. Niet verwonderlijk grijpt Gore hier weer terug op de klimaatcrisis uit *An inconvenient truth*. Deze klimaatcrisis kan, zo stelt hij, in goede banen worden geleid door op hoofdzaak te sturen met vier beleidsinstrumenten, te weten: fiscale middelen (vooral hoge en progressieve CO₂-belasting); flinke subsidies; verplichting voor energiecentrales om een bepaald percentage van de energieproductie te betrekken uit duurzame hulpbronnen; en emissiehandel (blz. 355-360). Verder stelt Gore dat revoluties in de economische sector energie, landbouw, transport en de bouw noodzakelijk zijn (maar stuk voor stuk niet voldoende) om voor te sorteren op een duurzame maatschappij in de toekomst. Schijnoplossingen, zoals CO₂-opslag en kernenergie, dienen nadrukkelijk vermeden te worden.

De samenloop van de zes krachten stelt ons voor de keuze uit twee toekomstrichtingen: "Allebei hebben ze een onbekende bestemming. Maar de ene leidt naar de vernietiging van het klimaat evenwicht waarvan we afhankelijk zijn, naar de uitputting van onver-

vangbare rijkdommen die ons in leven houden, naar de afbraak van uniek menselijke waarden en naar de mogelijkheid dat er een eind komt aan de beschaving zoals wij die kennen. De andere leidt naar de toekomst.” (blz. 387) Gore is van mening dat met gebruikmaking van de juiste hefboomen de zes krachten positief kunnen worden benut.

Centraal in ‘deze andere richting’ staat volgens Gore ook de rol van de Verenigde Staten als wereldleider (hieruit blijkt dat de auteur zijn boodschap vooral aan het Amerikaanse lezerspubliek heeft gericht). Verder betreft de auteur de stelling dat een sterke rol van de overheid en meer regulering onontbeerlijk zijn (zoals zijn oplossingen voor de klimaatcrisis ook al laten doorschemeren). Ook brengt het een ingrijpende verandering van democratische instituties mee teneinde de invloed van de industrie – hun lobbyisten en andere ingehuurde ‘ontkenningsgezinde leugenaars’ – op politieke besluitvorming te verkleinen. De ontkenning van de klimaatcrisis en andere vormen van bewuste verdraaiing van concrete feiten, met het oogmerk van zelfverrijking ten koste van anderen, door de ‘antihervormingsbeweging’ (een “bondgenootschap van de grootste vervuilers, machtige bedrijven en elites die geen last willen hebben van bewegingen die het kapitalisme bedreigen”; blz. 334) classificeert Gore als “mis-drijf” (blz. 336).

Hoewel de oplossingsrichting van Gore op hoofdlijnen belangwekkend is, wekt hij ook de indruk nogal eenzijdig te zijn. Het geeft blijk van (weer) een ‘top-down’ *governance*-benadering van de geschetste problematiek. Daarmee gaat Gore helaas voorbij aan belangrijke contemporaine maatschappelijke ontwikkelingen in het duurzame ontwikkelingsdebat, zoals de toenemende rol van de ‘civil society’ (met bijvoorbeeld ‘transition towns’) en initiatieven door het bedrijfsleven inzake ‘maatschappelijk verantwoord ondernemen’. Ook laat hij na concrete voorbeelden te noemen om zijn voorstellen luister bij te zetten.

Opvallend is dat Gore in zijn sterk historisch-beschrijvende analyse de confrontatie met partijgenoot president Obama niet schuwt. Diens terugdraaien van progressieve klimaatbeleidsmaatregelen wordt door Gore openlijk benoemd, al valt Gore Obama verder niet af in het boek. Het is Gore, inmiddels 65, dan ook niet te doen om een eventuele politieke ‘revival’ in de opmars naar een toekomstig presidentskandidaatschap. Daarover is hij bij wijze van een grap vrij duidelijk: “Ik ben als politicus herstellende. De kans op een terugval is al zo lang kleiner aan het worden dat ik er steeds meer vertrouwen in begin te krijgen dat het daar niet meer van komt.” (blz. 12) Zijn boek moet dan ook niet gelezen worden als manifest voor toekomstige politieke ambities van de auteur, maar meer als een reflectief politiek testament van een politicus annex milieuactivist in de nadagen van diens carrière. Mijsns inziens ligt de nadruk van het boek daarom meer bij een (zeer gedetailleerde)

schets van problemen die de wereld bedreigen dan bij het aandragen van (concrete) oplossingen.

Al met al moet *Onze toekomst* worden gezien als een omvangrijk epos over de problematisering van contemporaine economische, politieke en milieuvraagstukken. De problemen, hun samenhang en daarmee complexiteit worden op begrijpelijke en prettig leesbare wijze uit de doeken gedaan, al maakt Gore veelvuldig gebruik van gedetailleerd en technisch vakjargon. Zijn argumenten onderbouwt hij veelvuldig met inzichten uit artikelen die gepubliceerd zijn in wetenschappelijke toptijdschriften, zoals *Science*, *Nature* en *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Hoewel ik er begrip voor heb dat Gore be-

wust heeft gekozen voor een zo betrouwbaar mogelijk gefundeerde onderbouwing van zijn argumenten (als beschermingsmechanisme tegen opposenten die zijn argumenten willen weerleggen), meen ik dat hiermee de rode draad in het boek op diverse plaatsen verloren dreigt te gaan. Dat is jammer, want het maakt het verhaal onnodig gecompliceerd en daarmee minder toegankelijk voor een breed publiek.

Toch kan *Onze toekomst* als een waardig opvolger van *An inconvenient truth* worden beschouwd. Het is een ‘must read’, voor een ieder die geïnteresseerd is in vraagstukken rond milieu en klimaat, economische ontwikkelingen, maar ook geopolitieke en generieke mondiale vraagstukken.

Thomas Hoppe is universitair docent aan het *Twente Centre for Studies in Technology and Sustainable Development (CSTM)*, faculteit Management en Bestuur van de Universiteit Twente.

Onze
Toekomst
is een reflectief
politiek testament van
een politicus annex
milieuactivist in de
nadagen van zijn
carrière

Global Governance in klimaataanpak: een fiasco

Luc Goeteyn & Chris Jacobson

In het oog van de storm. Over mensen, geschiedenis en klimaatveranderingen

Brussel: Academic & Science Publishers (ASP), 2012;. 284 blz.; € 24,95;

ISBN: 978-90-5718-144-3

Het klimaatprobleem moet via een vorm van *global governance* aangepakt worden, zo stellen Luc Goeteyn en Chris Jacobson. Hoe die in de harde werkelijkheid gestalte moet krijgen, wordt evenwel niet duidelijk uit hun boek *In het oog van de storm*.

Sinds de Club van Rome rond 1970 is het in het milieudebat *bon ton* te hameren op internationale samenwerking. De Club had geen vertrouwen meer in het vals klinkende orkest van concurrerende natiestaten die hun economische voorspoed altijd lieten prevaleren boven de uitdagingen waar de mensheid voor stond. Dit idealisme van samenwerking op wereldschaal heeft, als het om klimaatverandering gaat, nauwelijks een deuk in een pak boter weten te slaan. De feitelijke resultaten van de meer dan een dozijn klimaatconferenties die volgden op de *Earth Summit* van Rio in 1992 waren ronduit teleurstellend.

Wie de conclusie leest van het boek *In het oog van de storm. Over mensen, geschiedenis en klimaatveranderingen* van Goeteyn en Jacobson kan dan ook niet veel meer doen dan het hoofd schudden. Zij stellen dat het klimaatprobleem uiteindelijk via een vorm van *Global Governance* aangepakt moet worden, waarbij het principe van de nationale soevereiniteit de structurele handicap is die moet worden overwonnen. Hoe dat – en dan niet via mooie plannen, woorden en intenties waarin ook deze klimaatconferenties grossieren, maar in de harde werkelijkheid – doorgevoerd kan worden, leggen zij niet uit. De samenwerking moet natuurlijk worden afgedwongen door de urgentie van het probleem, alsof dan de politieke slangenuil die de internationale politiek is, plotseling niet meer bestaat en de leeuw zich te ruste legt naast het lam.

Het boek van Goeteyn en Jacobson ademt, eerlijk gezegd, de versleten aanpak waar het beroemde eerste rapport van de Club van Rome, *Grenzen aan de Groei*, ook aan leed: je schetst een toekomstscenario dat zó zwart is, dat de lezer wel moet concluderen dat er nu flink moet worden ingegrepen; er is immers, maar dat ook al decennia lang, geen tijd te verliezen. Die aanpak moet dan plaatsvinden over de hele

breedte van het politieke, sociale en culturele spectrum, om tot een betere wereld te komen. Het doemdenken is, dat blijkt ook hier, niets anders dan vermomd idealisme. De Arabische Lente, het dichten van de kloof tussen arm en rijk, vrouwenemancipatie, solidariteit, de *Gross National Happiness index* – het hoort er allemaal bij. En Goeteyn en Jacobson nemen het, als we dan toch de klimaatverandering gaan aanpakken, allemaal mee in een carnavals-optocht van idealisme en goede bedoelingen. Maar wie denkt

er nu serieus dat de Verenigde Staten, laat staan de kleptocratie van Poetin of de Chinese oligarchie, bereid zullen zijn voor de goede zaak ook maar één procentje economische groei in te leveren?

Het werk van Goeteyn en Jacobson heeft verder de pretentie een geschiedenisboek te zijn. Ook hier ben ik wantrouwig, al was het maar omdat de inleiding is geschreven door Brian Fagan, die excelleert in populaire maar speculatieve boeken over de invloed van klimaat op de geschiedenis. De voorbeelden die Fagan gebruikte, tot aan de anekdotes toe, vind je opmerkelijk vaak terug in het boek van Goeteyn en Jacobson. Maar mijn wantrouwen gaat dieper bij een boek dat opent met de constatering dat wij 98% van ons genetisch materiaal delen met de bonobo. Doet die 98% overeenkomst ertoe? Een komkommer bestaat voor 95% uit water; lijkt een komkommer daarmee op een regenplas, en verklaart dat iets? Wie zo insteekt, komt, dat was te voorzien, met een uitleg waarbij het menselijk gedrag tot biologische oorzaken wordt teruggebracht, dat allemaal evolutionair best te begrijpen is en waar Goeteyn en Jacobson bijna met mededogen naar kijken. Biologisch is het dus allemaal niet zo verwonderlijk dat we in de crisis terecht zijn gekomen, maar het gaat er natuurlijk om dat we die biologische hindernis met een beroep op ons samenwerkingsgen moeten zien te overwinnen.

Dit wil natuurlijk niet zeggen dat die 200 pagina's geschiedenis, die aan de boodschap voorafgaan, niet interessant zouden zijn als historische studie. Maar ook dat valt tegen. Kern van de uiteenzetting is dat de zogenaamde Dangaard-Oeschercyclus in belangrijke mate de geschiedenis van de mensheid stuurt. Het is een cyclus van grofweg 1500 jaar die, naar het zich laat aanzien, 'gestuurd' wordt door de zonneactiviteit (blz. 61 e.v.). Wie kijkt naar het ondersteunende schema op blz. 68, slaat evenwel de schrik om het hart. Een uiterst dun bewijslaagje – incidenten op regionale schaal die vast wel 'klimaat gerelateerd' zijn – moet de lezer dan overtuigen dat die cyclus belangrijk is.

Een voorbeeld waaruit het gevaar van hun aanpak blijkt, is de ontdekking en verspreiding van de landbouw in West-Azië. Dat was een "noodzakelijke respons op snelle en ingrijpende klimatologische veranderingen". We hebben het dan over de tijd tussen ca. 12.000 en 9.000 voor Christus. Die stelling zou sterk aan gezag hebben gewonnen als de auteurs bijvoorbeeld ook de ontdekking van de landbouw in de Amerika's, die duizenden jaren later plaatvond, in verband hadden kunnen brengen met plotselinge droogte, maar dat gebeurt niet. Zij volgen daar de omgekeerde redenering. Aan de ene kant leidt droogte dan tot de opkomst van beschavingen in Zuidwest-Azië en aan de andere kant tot de ondergang daarvan in Midden-Amerika (Maya). Je kunt dan toch weinig anders concluderen dan dat die droogte kennelijk niet de bepalende factor is.

De valkuil in dit boek is dat begrip 'klimaat gerelateerd'. De loop van de geschiedenis is ongetwijfeld

De **Club van Rome** is een in 1968 opgerichte internationale *denk tank* van wetenschappers, zakenlieden en politici, die zich richt op mondiale problemen op het gebied van bevolking en milieu. Zie: <http://www.clubofrome.org/>

The Earth Summit is de bijnaam van de United Nations Conference on Environment and Development (UNCED), die van 3 t/m 14 juni 1992 in Rio de Janeiro werd gehouden. De conferentie leidde tot de formulering van de Agenda 21 (the Rio Declaration on Environment and Development, the Statement of Forest Principles, the United Nations Framework Convention on Climate Change en the United Nations Convention on Biological Diversity).

klimaat gerelateerd, maar dat is bepaald geen nieuw inzicht. De loop van de geschiedenis kun je ook 'sekse-gerelateerd' noemen, of 'economisch-gerelateerd', 'technisch-gerelateerd', enz. Er zijn tamelijk duidelijke aanwijzingen dat de komst van de Hunnen in het Laat-Romeinse rijk samenhangt met de afwisseling van droogte en natte perioden op de Aziatische steppen. Dan is klimaat zeker een sterke factor, maar al decennia lang is bekend dat de grote epidemieën die huishielden in dat rijk, leidden tot een ernstig tekort aan mankracht voor het leger, waardoor het West-Romeinse rijk zich moeilijker kon verdedigen tegen oprukkende barbaren. Goeteyn en Jacobson noemen het allemaal wel, maar wat ontbreekt in hun boek is een wat systematischer analyse van de wisselwerking tussen zulke factoren. Wie een lijn weet te trekken van de Kleine IJstijd naar extreme weersomstandigheden, via toegenomen sterfte en risico's, het zoeken naar zondebokken, heksenvervolgingen en vervolgens als reactie daarop de komst van de Verlichting, met als zijtak het dragen van warmere kleding en de taboeïsering van de seksualiteit, maakt het causaal wel erg bont. Ernstig is ook dat de auteurs het verschil niet maken tussen weersinvloeden en klimaatinvloeden. Als aan de vooravond van de Franse revolutie een strenge winter volgt op een droge zomer en dat tot hongeroproer leidt, is dat de in-

vloed van het weer op de loop van de geschiedenis, niet de invloed van de Kleine IJstijd.

De werking van het klimaat, met zijn opeenvolging van ijstijden, droge en warmere perioden en veranderingen in zeestromen, wordt redelijk helder uitgelegd. Maar dat geldt niet voor het betoog over hoe klimaatverandering de loop van de geschiedenis heeft beïnvloed. Het is wel te merken dat Goeteyn en Jacobson geen historici zijn. Zij gebruiken maar weinig historische studies en hun hink-stap-sprong door de (vooral Europese) geschiedenis van mens en klimaat is weinig geslaagd, vaag en speculatief. Het alarmisme aan het einde van het boek, ten slotte, is uitgekauwd, het idealisme naïef en de aangeprezen oplossing van *Global Governance* al decennia lang een fiasco.

Wybren Versteeg is sinds 1989 docent Economische en Sociale Geschiedenis aan de Vrije Universiteit en gespecialiseerd in Milieugeschiedenis. Hij publiceerde o.a. over het duurzaamheidsdebat, de Club van Rome en over de natuurbescherming in Nederland.

Zullen Amerika, China of Rusland bereid zijn ook maar één procentje economische groei in te leveren voor de goede zaak?

Kapitalisme en de klimatologische, ecologische en sociale crises

Anneleen Kenis & Matthias Lievens

De Mythe van de Groene Economie – Valstrik, Verzet, Alternatieven

Utrecht: Uitgeverij Jan van Arkel, 2012; 280 blz.; € 17,95; ISBN: 978-94-9129-736-6

Het kapitalistische groeimodel is schuldig aan de huidige klimatologische, ecologische en sociale crises, zo stellen Kenis en Lievens in hun boek *De Mythe van de Groene Economie*. Maar is het kapitalisme, als fundamentele marktideologie, wel de enige schuldige?

Klimaatverandering raakt ons allemaal en daarom zitten we samen in hetzelfde schuitje, zo wordt vaak gedacht. Als we echter iets hebben geleerd van de ramp met de Titanic, is het, dat als het schip zinkt, de reizigers uit de 1^e klasse als eerste worden gered. Zo is het met de ecologische crises ook, volgens Anneleen Kenis en Matthias Lievens. Niet degenen die de crises veroorzaken, maar zij die het minst hebben bijgedragen aan klimaatverandering en degradatie van ecosystemen, worden als eerste geraakt en hebben vaak niet de middelen om zich tijdig aan de veranderende omstandigheden aan te passen.

Schuldig aan de huidige klimatologische, ecologische en sociale crises is, volgens Kenis en Lievens, het kapitalistische groeimodel. De valstrik is dat het kapitalisme zo is geïncorporeerd in ons dagelijks leven, dat zij vaak niet meer als ideologie wordt herkend. Economische groei, markt gedreven productie en simpel consumptisme zijn zo normaal geworden, dat ze niet meer kritisch tegen het licht worden gehou-

den. Het internationale duurzaamheidsperspectief is met de tijd meer en meer geënt op een *greenwashed* kapitalistische ideologie dan een werkelijk sociaal-ecologisch alternatief.¹ *De Mythe van de Groene Economie* verzet zich tegen de dominantie van het kapitalistische discours en werpt zich op als socialistische antipode. Kenis en Lievens herpolitiseren het debat door expres de extremen op te zoeken. Zij rekken het duurzaamheidsdebat op door te laten zien dat duurzaamheid meer om het lijf heeft dan het simpelweg afwegen van kosten-batenplaatjes en het zoeken naar de voordeligste groene-groeioplossingen. Alleen door krachtig positie in te nemen en het groene-groeidiscours fundamenteel te bevragen, worden de achterliggende ideologische veronderstellingen helder.

Het is echter de vraag of het kapitalisme, als fundamentele marktideologie, daadwerkelijk de enige schuldige is. Wij zien eerder een tendens dat iedere vorm van maatschappelijke ordening uiteindelijk lijkt te resulteren in een concentratie van macht en middelen bij een kleine groep, ten koste van ecologische en sociale rechtvaardigheid van het collectief. Dit zagen we zowel in communistisch Rusland en China, als meer recentelijk in kapitalistisch georiënteerde landen, zoals de Verenigde Staten en de lidstaten van de EU. Door het kapitalisme als enige schuldige aan te wijzen, blijft er weinig anders over dan een vlucht vooruit (of achteruit?) naar het communisme. Als we echter naar de milieubelasting van de Sovjet- of Chinese economie kijken, heeft ook het communisme geen geweldige ecologische *track record*.

Cuba's groene communisme

Kenis en Lievens zien als oplossing een 'communisme van de commons', met Cuba als lichtend voorbeeld. Het land is het enige in de wereld dat een hoge score op de *Human Development Index* weet te combineren met een kleine ecologische voetafdruk. Toen in de jaren '90 de aanvoer van goedkope olie uit de Sovjetunie stilviel, is het land in relatief korte tijd 'vergroend'. De overheid deelde 3,5 miljoen energiezuinige rijstkokers uit onder de bevolking en gloeilampen werden gratis vervangen door spaarlampen. Voedselproductie uit grootschalige (olie-)intensieve landbouw is overgenomen door boerencoöperaties en stadsmoestuinen. Zo wordt 40% van de oppervlakte van de hoofdstad Havana voor voedselproductie gebruikt en leveren stadsmoestuinen tot 60% van het Cubaanse voedsel. Het gebruik van bestrijdingsmiddelen is bij wet verboden en de organische landbouw heeft het gebruik van op olie gebaseerde kunstmest drastisch verminderd. Naast de oliecrisis speelden volgens Kenis en Lievens een hooggeleide bevolking, een sterk sociaal weefsel, de aanwezigheid van hoogstaande ecologische onderzoeksinstituten en de afwezigheid van privaat grondbezit en van marktwerking een belangrijke rol in de snelle vergroening van het land: "Cuba laat zien wat mogelijk is als een maatschappij erin slaagt het juk van de markteconomie van zich af te schudden." (blz. 231)

Het alternatief dat Kenis en Lievens aandragen, is Cuba's groene communisme. Om dit te presenteren als succesmodel voor de rest van de wereld, doet echter enigszins wereldvreemd aan (maar dat zou ook het gevolg van onze kapitalistische blindheid kunnen zijn).

Een voorbeeld dichter bij huis, de *Energiewende* in Duitsland, laat zien dat doorbraken juist te vinden zijn op het raakvlak van kapitalisme en socialisme, door de sterke eigenschappen van beide ideologieën op vernuftige wijze te verknopen. De *Energiewende* behelst afscheid van kernenergie na Fukushima en een versnelde overgang naar hernieuwbare energiebronnen.² In de lange-termijndoelstellingen van de Duitse regering zien we de planmatige en *top-down* gestuurde eigenschappen van een socialistisch regime terug, terwijl het *feed-in*-beleid, de drijvende kracht achter de ontwikkeling van decentrale duurzame energieopwekking, juist inspeelt op kapitalistische waarden als privébezit, eigen verantwoordelijkheid en daadkracht van individuen. Het lijkt juist deze combinatie van socialistische en kapitalistische ideeën die de *Energiewende* zo krachtig maakt. Het is wellicht ook niet zo verwonderlijk dat juist Duitsland, het product van hereniging van Oost en West, van socialisme en kapitalisme, de voedingsbodem is voor deze doorbraak in de mondiale energietransitie.

De belangrijkste bijdrage van het boek van Kenis en Lievens is dat het inzichtelijk maakt dat er conflicterende ideologieën in het (duurzaamheids)spel zijn. Om tot echte oplossingen te komen, moeten deze tegen elkaar worden afgezet. Pas dan wordt het mogelijk posities te bepalen en de dialoog tussen belanghebbende partijen inzichtelijk te voeren en tot concrete oplossingen te komen. Het risico is een extreem gepolariseerd debat, gedomineerd door rigide dichotomieën, waardoor oplossingen die recht doen aan de complexiteit van duurzaamheidsvraagstukken onderbelicht blijven. Kenis en Lievens' uitgesproken voorkeur voor een meer sociaal-ecologische ideologie versus een kapitalistisch-ecologische ideologie heeft daarom iets weg van een schijn tegenstelling. Het Duitse voorbeeld laat zien dat juist

het combineren van elementen uit deze voorheen tegenstrijdige ideologieën tot doorbraken kan leiden.

Transitiemanagement, zoals dat aan ons instituut is ontwikkeld en door Kenis en Lievens onder de medeplichtigen van de kapitalistische hegemonie wordt geschaard, biedt volgens ons juist aanknopingspunten om de verschillende dimensies van het duurzaamheidsdebat gericht met elkaar te laten botsen. Niet in de ideologische loopgravenoorlog, maar in de dialoog ontstaan productieve oplossingen. Dichotomieën zijn vanuit transitieperspectief daarom geen doel op zich zelf, maar eerder een vruchtbaar startpunt voor het veranderingsproces.

Om verschillende ideologieën te kunnen laten botsen, is het echter wel eerst nodig hun bestaan te erkennen en als zodanig te herkennen. Aan het besef dat het kapitalisme een ideologie is en geen onomstotelijke waarheid, leveren Kenis en Lievens een belangrijke bijdrage. De grote uitdaging is om vanuit die tegenstellingen vervolgens tot oplossingen te komen die ook buiten Cuba toepasbaar zijn.

Ook het
communisme
heeft geen geweldig
ecologisch track
record

Rick Bosman studeerde Renewable Energy Management aan de Universiteit van Freiburg en deed werkervaring op in de energiesector aan de Nederlandse ambassade in Berlijn en het Clingendael International Energy Programme. Zijn huidige onderzoek richt zich op het begrijpen en versnellen van de transitie van een fossiele naar een duurzame energievoorziening. **Roebin Lijnis Huffenreuter** studeerde Filosofie en Economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn huidige onderzoek richt zich op financieel-economische transitie naar duurzaamheid en nieuwe modellen van *global governance*.

Verdere literatuur

- J. Grin, J. Rotmans & J. Schot, *Transitions to Sustainable Development: New Directions in the Study of long term Transformative Change*, Londen: Routledge, 2010.
- D. Loorbach & R. Lijnis Huffenreuter, 'Exploring the Economic Crisis from a Transition Management Perspective', *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 2013 (<http://dx.doi.org/10.1016/j.eist.2013.01.003>).

NOTEN

- 1 S. Bernstein, *The Compromise of Liberal Environmentalism*, New York: Columbia University Press, 2001.
- 2 R. Bosman, 'Germany's Energiewende: Redefining the rules of the energy game', *Clingendael International Energy Programme Briefing Paper*, Den Haag, 2012 (http://www.clingendael.nl/publications/2012/20120215_ciep_briefingpaper_rbosman_germany_energiewende.pdf).

De zoektocht naar universeel gedeelde waarden

Sonja Zweegers & Afke de Groot (red.)

Global Values in a Changing World

Amsterdam: KIT Publishers, 2012; 296 blz.; € 26,50; ISBN: 978-94-6022-210-8

Bestaan er wel waarden die over de hele wereld worden gedeeld? En door wie worden die waarden dan bepaald? Deze en andere hiermee verbonden vragen komen aan bod in het boek *Global Values in a Changing World*, waarin de bijdragen van internationale deskundigen en mensenrechtenactivisten aan een in 2010 en 2011 in Nederland gehouden lezingencyclus zijn gebundeld.

Dagelijks worden over de hele wereld mensen verdreven van de gronden waarop zij hun bestaan hebben opgebouwd. Landroof, grondspeculatie, energie- en voedselbehoeften stuwen de winstmarges voor de één op en verdoemen tezelfdertijd grote groepen mensen tot armoede en een marginaal bestaan. Wie hiertegen protesteert vanuit een mensenrechtenperspectief, is in sommige landen zijn leven niet zeker. Welke – en wiens – waarden domineren hier? Bestaan er wereldwijd gedeelde, universele waarden? En wie bepaalt die dan? Wat is de relatie tussen waarden en rechten? Hoe verhoudt lokaal recht zich tot internationaal recht?

Over dit soort vragen organiseerden de *Society for International Development Nederland* (SID NL), de Nationale Commissie voor Internationale Samenwerking en Duurzame Ontwikkeling (NCDO) en de Vrije Universiteit in 2010-2011 een lezingencyclus met internationale experts, academici en activisten uit de hele wereld. De lezingen zijn nu gebundeld in een publicatie: *Global Values in a Changing World*.

De bundel geeft een goed beeld van de variëteit aan meningen, visies en aspecten die aan de orde komen als het gaat over *Global Values*, zeker als daar ook nog 'in a Changing World' aan toegevoegd wordt. Als weerslag van die lezingencyclus is het boek geslaagd. Lezers treffen een rijke variatie aan van inhoudelijke bijdragen en de vaak boeiende discussies die daarop volgden. Jammer is dat veel ruimte opgaat aan samenvattingen. De bijdragen zijn van wisselende diepgang en uiteraard zullen lezers de diverse bijdragen waarderen al naar gelang hun eigen interesse. Zij zullen ook zeker zaken missen, vooral omdat een rode draad in de bundel lastig te ontdekken is (behalve dan dat alle bijdragen over internationale verhoudingen gaan).

Het eerste deel van het boek behandelt een scala aan onderwerpen: 'country ownership', de rol van de diaspora, 'disconnected societies', nut en noodzaak van interventies van buitenaf, e.d. Het bevat interessante passages, vooral de analyse van Paul Collier over internationale interventies in ontwikkelingsprocessen en het lokaal eigenaarschap daarvan, maar het is van alles een beetje. In het tweede deel staan verschillende aspecten van het internationaal recht centraal. Met dit boek is dan ook niet meer dan een interessante aanzet gegeven voor verdere discussie, die hopelijk volgt in een nieuwe cyclus.

Twee punten voor verdere discussie

Het valt op dat niet wordt gedefinieerd wat de *Global Values* precies inhouden. Soms vallen er normen onder, soms ook 'development'. Al lezende blijken ze in de meeste gevallen te slaan op de internationaal aanvaarde mensenrechten, die door steeds meer landen geratificeerd zijn. Dat tussen acceptatie en daadwerkelijke toepassing vaak een grote spanning zit, maken de diverse bijdragen goed duidelijk.

Maar liggen onder die universele mensenrechten ook universele waarden? Met andere woorden: bestaan er 'global values' en, zo ja, zijn die uitputtend vertaald in mensenrechtelijke normen? En als de mensenrechten geen universele waarden vertegenwoordigen, wat betekent dat dan? Kan vanuit een nog dieper liggend waardenperspectief nader richting worden gegeven aan de mensenrechten? Wie of wat stuurt dat mensenrechtendiscours?

Willem van Genugten beschrijft in zijn bijdrage ('The universality of human rights: reflections and obstacles and the way forward') interessante Zuid-Afrikaanse ontwikkelingen en discussies op het gebied van *indigenous/customary law*, alsmede over het begrip *Ubuntu* (dat verantwoordelijkheid beschouwt vanuit het perspectief van de gemeenschap in plaats van het individu) en het proces van universalisering ('*universalization*') richting internationaal aanvaarde mensenrechten. De botsing tussen universele mensenrechten en lokale gebruiken is impliciet in het hele boek aanwezig en komt hier naar voren in het verschil tussen universaliteit en relativiteit. Maar klinkt universalisering niet te veel als eenrichtingsverkeer? Wat zouden bijvoorbeeld Afrikaanse culturen kunnen toevoegen aan het bestaande internationale mensenrechtendiscours? Is de westerse visie die de mens eerst en vooral als individu waardeert, voldoende om tot een rechtvaardiger wereld te komen? Deze vragen zijn interessant voor een vervolg.

Een tweede punt betreft de *Changing World*. De bijdrage van Gary Dymki ('Disconnected Societies: Rich versus Poor in the Development Debate') maakt duidelijk dat kloven tussen arm en rijk nog steeds groeien en dat verschillen onoverbrugbaar lijken te worden. Dit is deels als gevolg van de in de neoliberale economie geborgde waarden en van een krimpende rol van de natiestaten, die hun regulerende functies verwaarloosd hebben. Ontstaat er daadwerkelijk één wereldburgerschap met *global values*? En hoe is dit dan te rijmen met processen van economische en maatschappelijke uitsluiting van mensen die er niet meer toe lijken te doen?

Boet het belang van de internationale mensenrechten aan waarde in, omdat de grote beslissingen en de processen die de wereld veranderen *buiten* het domein van overheden en

rechtsorganen plaatsvinden? In haar bijdrage 'We are Citizens of the World' beschrijft Kate Nash hoe natiestaten economische akkoorden sluiten zonder zich veel aan te trekken van mensenrechten. Het wordt normaal gevonden dat de staat mondiaal en grensoverschrijdend denkt als het om economische ontwikkeling gaat, maar dat geldt veel minder voor politieke en juridische kwesties. Omdat economische belangen zich lang niet altijd iets aantrekken van waarden en mensenrechten, maar wel tot de kern behoren van het hedendaagse debat over internationale samenwerking, verdienen ze meer aandacht dan ze in deze bundel toevallig. Wie met een beroep op mensenrechten tornt aan macht en inkomsten, krijgt vaak te maken met repressie en schending van diezelfde mensenrechten.

Gezien de dominantie van het economisch denken in de huidige wereld, zou een bredere analyse van de relatie tussen economische ontwikkeling en mensenrechten welkom zijn. Vragen die daarbij aan de orde zouden moeten komen zijn: hoe vertalen *global values* – waarmee in deze bundel, nogmaals,

vooral mensenrechten bedoeld lijken – zich in het economische handelen? Hoe verhouden dominee en koopman zich op het mondiale speelveld? Welke rollen spelen *civil society*-organisaties in het verbinden van het waarden-debat, inclusief de mensenrechten, met inclusieve rechtvaardige economische ontwikkeling?

De bundel is een welkome aanzet voor verdere discussie. Het is belangrijk de *global values* verder te versterken én de economie zo te organiseren – inclusief en rechtvaardig – dat allen daaraan deelnemen. Een sterkere relatie tussen mensenrechten en het economische discours is daarvoor wenselijk.

Piet Posthuma en **Jonathan Huseman** zijn beide werkzaam voor ICCO, respectievelijk als specialist democratisering en maatschappijopbouw en als policy advisor lobby & advocacy.

De botsing tussen universele mensenrechten en lokale gebruiken is impliciet in het hele boek aanwezig

Energieveiligheid van China en de EU vergeleken

Mehdi Parvizi Amineh & Yang Guang (red.)

Secure Oil and Alternative Energy: The Geopolitics of Energy Paths of China and the European Union

Leiden etc.: Brill, 2012; xxiv + 489 blz; € 139,= (hardback); ISBN: 978-90-0421-857-4

China en de Europese Unie hebben gemeenschappelijke belangen als grote energie-importeurs, maar samenwerking wordt gedwarsboemd door uiteenlopende opstellingen: het pragmatisme van China versus de normatieve houding van de EU.

Dit lijvige boek van bijna vijfhonderd pagina's is het tweede deel van een door de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen en de Chinese Academie van Wetenschappen gefinancierd Nederlands-Chinees onderzoeksprogramma naar de mondiale energiesector en het mondiale energiebeleid, waarin de Europese Unie en de Volksrepubliek China centraal staan.¹

Op het eerste gezicht is het verrassend om een comparatieve analyse op het terrein van energiebeleid over deze twee statelijke entiteiten, China en de EU, te presenteren. Beide zijn nadrukkelijk consumenten van

energie, en geen producenten, die voor het draaiend houden van hun industrieën grotendeels afhankelijk zijn van buitenlandse energieleveranciers, zoals Rusland, Centraal-Azië, het Midden-Oosten en landen uit Afrika en Zuid-Amerika – om maar eens een aantal regio's te noemen waar de EU en China actief zijn om hun conventionele energie, zoals olie en gas, uit te betrekken. De EU en China proberen ten koste van elkaar een betere positie te verkrijgen op de mondiale energiemarkt. Het is echter juist de vergelijking van hun afhankelijkheidsposities die op tal van punten nieuwe inzichten oplevert.

Terwijl het inmiddels duidelijk is dat China de grootste consument van energie ter wereld is en als gevolg van zijn aanhoudende economische groei nog meer energie nodig zal hebben, zal ook de energiebehoefte van de EU de komende jaren blijven stijgen. Volgens de Europese Commissie zal het verbruik van de totale hoeveelheid conventionele energie in Europa licht toenemen, maar in het bijzonder dat van aardgas zal aanzienlijk groter worden. Het concept dat in *Secure Oil and Alternative Energy* dan ook centraal staat, is 'energieveiligheid'. Hoe gaan China en de EU ervoor zorgen dat hun industrieën en samenlevingen over voldoende energie blijven beschikken? Energieveiligheid wordt geconditioneerd

door de nieuwe machtsverhoudingen die na de val van de Sovjetunie in het internationale systeem zijn ontstaan. Ook de grondstof- en energierijke landen beseffen terdege dat zij iets in handen hebben waarmee zij met betrekking tot grondstof- en energieafhankelijke landen een hefboom, indien nodig, kunnen opzetten.

Wat China en de EU volgens de redacteurs van de bundel in deze situatie nodig hebben, is “diversificatie van energiebronnen, veilige transportroutes en efficiënter gebruik van energiebronnen” (blz. 1). Juist het aspect van energieveiligheid, dat gevoelig is voor de geopolitieke context, dwingt de beleidsmakers van de EU en China ook tot versnelde overschakeling van conventionele vormen van energie, zoals olie, gas en kolen, naar duurzame energie, zoals wind-, water- en zonne-energie. De redacteurs hebben gelijk als ze schrijven dat de EU en China op de korte termijn in een ‘race om energie’ verwickeld zijn, zoals blijkt uit de concurrerende aanleg van ‘energiepaden’ in de Kaspische, Kaukasische en Centraal-Aziatische regio’s, maar dat zij op lange termijn gemeenschappelijke belangen hebben. Zij zijn beide gebaat bij de ontwikkeling van duurzame en alternatieve energiebronnen en bij technologische vernieuwing die energiebesparend is. Dit betekent dat een eventuele vruchtbare samenwerking tussen China en de EU op de lange termijn gefrustreerd zou kunnen worden, doordat men op korte termijn door de producenten tegen elkaar wordt uitgespeeld of, nog erger, dat een van beide ten onder gaat in de ‘zero-sum game’. De redacteurs beweren dat “het onderzoeksproject zulke dominante percepties wil weerleggen en het bredere publiek bewust wil maken van een meer evenwichtige analyse van de Chinees-Europese energierelaties” (blz. 2).

Het is maar zeer de vraag of een wetenschappelijk hoogwaardig boek, dat weliswaar voor de geïnteresseerde lezer een nuttig overzicht biedt van de geopolitieke context van de energiebetrekkingen van China en de EU en ook de energie-efficiëntie en de alternatieve en duurzame energiebronnen ruimschoots aan de orde stelt, het bredere publiek wel zal kunnen bedienen. Vandaar dat het boek niet alleen een overzicht biedt van de geopolitieke context van de energiebetrekkingen van China en de EU, maar ook de energie-efficiëntie en de alternatieve en duurzame energiebronnen ruimschoots aan de orde stelt.

Het eerste deel van het boek, dat geopolitiek, geo-economie en energieveiligheid bespreekt, wordt geopend door de interessante bijdragen van Robert Cutler en Frank Umbach, die respectievelijk het belang van de Centraal-Aziatische en Kaspische regio’s voor de Europese en Chinese energieveiligheid analyseren. Cutler laat overtuigend zien dat de Centraal-Aziatische energiedriehoek uit Rusland, Kazachstan en Turkmenistan bestaat, waaraan in diverse perioden na 1990 zich successievelijk een nieuwe speler heeft toegevoegd. In de periode 1993-1998 waren dat de Verenigde Staten, tussen 1999 en 2004 was dat de EU en in de periode 2005-2010 China. China kwam met Rusland in conflict over een pijplijn die van Turkmenistan via Kazachstan gas naar China zou vervoeren. Rusland was tegen deze gastoevoer, maar China wist dit in 2010 toch door te drukken.

Umbach bespreekt de race om energie in de Kaspische regio; in zijn bijdrage valt ook de term ‘Great Game’. De vraag is of de spelers van het

Grote Energiespel, te weten Rusland, China en de EU, een *zero-sum game* ten koste van elkaar zullen blijven spelen, met alle risico’s van dien, of dat ze uiteindelijk op essentiële punten zullen gaan samenwerken (zie blz. 76). China zal zeker een stevige positie in de Centraal-Aziatische en Kaspische regio’s willen bemachtigen om energie over land te kunnen vervoeren, als alternatief voor de Zeestraat van Malakka, die kwetsbaar is en onder militaire controle van de Verenigde Staten staat. Voor Europa is het van belang gediversifieerde energiepaden in de zogeheten zuidelijke energiecorridor, van de Centraal-Aziatische en Kaspische regio’s naar Europa, aan te leggen. De term ‘energiepad’ die in de subtitel opduikt, wordt derhalve in de eerste twee bijdragen duidelijk uiteengezet.

De andere papers uit het eerste deel belichten de buitenlandse energiepolitiek van de EU, China en van beide met individuele landen, waaronder Iran, Kazachstan, Angola en Venezuela. Hierbij valt het verschil tussen China en de EU vooral op met betrekking tot de normatieve koppeling die door de EU, maar niet door China, wordt gelegd tussen energiebeleid en gevoelige dossiers, zoals mensenrechten. China stelt zich in dit verband pragmatisch op, dit in tegenstelling tot de EU, zoals blijkt uit de Chinees-Angolese energiebetrekkingen, die in deze bundel door Chen Mo worden besproken. Terwijl de normatieve houding van de EU leveranties van energie door Iran aan de EU onmogelijk maakt, is Iran voor China juist een belangrijke exporteur van energie, en wel de drie na grootste olieleverancier in 2009 (blz. 143). Yu Guoqing schrijft in zijn bijdrage over de diplomatieke en energiecontacten tussen China en Iran dat “commerciële contacten niet moeten worden overschaduwd door politieke, maar dat Iran door zijn eigen politieke optreden afhankelijk is geworden van het Oosten” (blz. 166). Dit ten bate van China, dat via Iran een bruggenhoofd in het Midden-Oosten heeft verkregen en de energiebronnen op deze wijze diversificeert, in tegenstelling tot de EU die uit politiek-ideologische overwegingen geen zaken doet met Iran.

In het tweede deel van het boek worden de hernieuwbare energie en duurzame ontwikkeling belicht, zoals het groene innovatieproces, zonne-energie, Braziliaanse bio-energie, Chinese waterenergie, en mondiale energie-governance. Dit deel bestaat eigenlijk uit een serie *case studies* op het terrein van duurzame energie; de comparatieve werkwijze wordt hier enigszins losgelaten. Het wordt uit deze *case studies*, die een goed overzicht bieden van gescheiden inspanningen op dit gebied, wel duidelijk dat er nog een lange weg te gaan is voordat China en de EU op deze dossiers tot meer samenwerking komen. Overigens is hiertoe pas recentelijk, op 3 mei 2012, een overeenkomst gesloten, waarin China en de EU uitspreken gemeenschappelijke onderzoeks- en beleidsprojecten op te zetten, dit als aanloop naar een partnerschap voor energieveiligheid. Het is echter realistischer te veronderstellen dat China en de EU in de conventionele energie-arena vooralsnog elkaars rivalen zullen blijven.

De redacteurs van de bundel zijn erin geslaagd hun onderzoeksproject af te ronden met de publicatie van een heldere, goed leesbare collectie artikelen, rijkelijk geïllustreerd met kaarten, tabellen, diagrammen en foto’s. De bundel maakt de lezer deelgenoot van een aantal nieuwe inzichten: China en de EU zijn verwickeld in een ‘Energy Great Game’ in de

China en de EU zijn verwickeld in een energie ‘Great Game’

Centraal-Aziatische en Kaspische regio's, waarbij ze als energieconsumenten het risico lopen tegen elkaar te worden uitgespeeld; de belangen lopen parallel op het terrein van energie-diversificatie van bronnen, veilige transportroutes en de overschakeling naar duurzame energie, maar er is sprake van een groot verschil in houding en aanpak wat betreft de energiebetrekkingen die ze met ontwikkelingslanden onderhouden.

De houding van de EU is te karakteriseren als normatief, die van China als pragmatisch. Terwijl achter de Chinese energiebedrijven de Chinese overheid staat, als eigenaar of bezitter van een meerderheidsbelang, opereren energiebedrijven in de EU onafhankelijk van hun nationale of Europese overheden.

Deze bundel heeft er zeker toe bijgedragen dat een vervolgaanvraag voor onderzoekssubsidiëring door beide projectleiders bij dezelfde geldschieters (KNAW, CASS, en dit keer ook IIAS) is gehonoreerd. Het onderzoeksprogramma, dat loopt van februari 2013 tot januari 2017, zal naast het macro- en mesoniveau ook meer het microniveau aan bod laten komen. Het project beoogt de transnationalisering van de Chinese olie-industrie te onderzoeken, namelijk bedrijfsstrategieën en relaties met instellingen en *stakeholders* in energierijke landen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika, zoals Soedan, Ghana, Saoedi-Arabië, Irak, Iran, Venezuela en Brazilië.

László Marác is als universitair docent Europese Studies verbonden aan de Universiteit van Amsterdam.

NOOT

- 1 De eerste publicatie werd besproken door Henk Houweling in de *Internationale Spectator* van juli/Augustus 2010, blz. 415-417.

Nieuw
Verschenen

Cyber War Will Not Take Place

Thomas Rid

Londen: Hurst & Co Publishers, 2013; 256 blz.; € 17,50

ISBN: 978-1-8490-4280-2

In 1993 kondigde de Amerikaanse denktank de *RAND Corporation* aan dat een cyberoorlog onvermijdelijk was: '*Cyber War is coming*'. In 2005 meldde de Amerikaanse luchtmacht vol trots dat ze nu kon vechten en winnen in *cyberspace*, het vijfde domein van oorlogvoering (naast land, zee, lucht en de ruimte). In dit boek behandelt de Duitse onderzoeker op het gebied van internationale betrekkingen Thomas Rid dit nieuwe domein van oorlogvoering. Is een cyberoorlog onvermijdelijk en inderdaad op korte termijn te verwachten? Rid heeft zijn twijfel bij die verwachting van de *RAND Corporation* uit 1993. De focus op oorlogvoering en het winnen van die oorlog in *cyberspace* leidt volgens Rid af van de echte bedreigingen. Hij vreest dat gevaren in *cyberspace* veel meer gezocht moeten worden bij spionage, sabotage en het ondermijnen van de openbare orde. De auteur onderzoekt enkele van de meest belangrijke hacks en cyberaanvallen. Deze variëren van elektronische spionage tot het gebruik van een com-

putercode als wapen. Rid gaat daarbij systematisch te werk en stelt doeltreffende vragen. Wat zijn cyberwapens? Hoe hebben deze wapens de definitie van geweld veranderd? Hoe waarschijnlijk en gevaarlijk zijn gezagsondermijnende activiteiten op het internet? Waarom heeft er nog nooit een succesvolle cyberaanval tegen de fundamentele infrastructuur van een land plaatsgevonden? Hoe gevaarlijk is de dreiging van cyberspionage? Welke landen, industrieën en individuen zijn het meest kwetsbaar? Thomas Rid onderscheidt in dit boek feiten van fictie en levert daarmee een bijdrage aan de kennis over de gevaren die *cyberspace* bedreigen.

Lobbying in the European Union: Interest Groups, Lobbying Coalitions, and Policy Change

Heike Klüver

New York: Oxford University Press, 2013; 320 blz.; £ 55,=

ISBN: 978-0-1996-5744-5

Waarom hebben sommige belangengroepen invloed op beleid en andere niet? We weten er het fijne nog niet van. Welke omstandigheden spelen een rol, welke factoren zijn van belang en wat bepaalt of een belangengroep invloed heeft of niet? De politiek, en daarop richt de lobby van de belangengroepen zich meestal, zou het moeten weten. Juist in de Europese Unie zijn er voor belangengroepen ruime mogelijkheden om te proberen invloed uit te oefenen. Wat is effectief en waarom? Vooral voor onderzoekers van de Europese politiek is het belangrijk op deze vragen antwoorden te vinden zodat zij zowel de politieke partijen als de belangengroepen kunnen voorzien van informatie om hun werk zo goed mogelijk te doen.

In dit boek onderzoekt de Duitse politicologe Heike Klüver de invloed van lobbyen op de Europese beleidsmakers en het Europese beleid. Zij wil met dit onderzoek tot een samenhangend theoretisch model komen waarin de invloed van lobbyen in kaart is gebracht. Zij heeft hiertoe een hele reeks belangengroeperingen en hun invloed in Brussel aan een ana-

lyse onderworpen. De effectiviteit van deze groepen bepaalt Klüver door de notulen van vergaderingen van onder meer de Europese Commissie en data over wetten en regelgeving uit diverse databases van de EU te raadplegen. Daarnaast houdt zij een enquête onder lobbygroepen en verzamelt informatie van hun websites. Klüver analyseert de invloed van bijna 3000 lobbygroepen op 56 beleidsterreinen en komt tot de conclusie dat lobbyen eigenlijk een wisselwerking is: de Europese instituties geven invloed aan lobbyisten in ruil voor informatie en meer draagvlak onder burgers. De invloed van individuele lobbygroepen is gering en zal vaak weinig opleveren, maar in samenwerkings- en gelegenheidscoalities rond specifieke kwesties blijken lobbygroepen beleid in de door hen gewenste richting te kunnen sturen. Hoe dat proces precies verloopt, waarin de verschillende lobbygroepen elkaar weten te vinden, is de vraag die Klüver in dit boek aan de orde stelt.

Taking the High Ground: Toekomstvisie Luchtwapen 2015 – 2025

Harold Boekholt, Rem Korteweg & Peter Wijninga

Den Haag: The Hague Center for Strategic Studies; 2013, nr 18, 54 blz.

[\(http://www.hcss.nl/reports/taking-the-high-ground-toekomstvisie-luchtwapen-2015-2025/120/\)](http://www.hcss.nl/reports/taking-the-high-ground-toekomstvisie-luchtwapen-2015-2025/120/)

In dit rapport, dat door het Hague Center for Strategic Studies in opdracht van de Koninklijke Luchtmacht is opgesteld, wordt onderzocht wat de toekomst van het luchtwapen in de komende jaren zal zijn. De bezuinigingen dwingen de Nederlandse Krijgsmacht te schrappen in aantallen tanks, artillerie en antitankwapens. Hierdoor wordt er veel aan slagkracht ingeboet. Dit verlies kan (deels) gecompenseerd worden door met een mix van jachtvliegtuigen en bewapende helikopters optreden op de grond en op zee te steunen. Onbemande systemen zullen een steeds grotere rol gaan spelen. Deze ondersteunende rol voor de Luchtmacht vraagt nadrukkelijk om versterking van het gezamenlijk optreden. En dat allemaal bij een dalend budget. In dit rapport worden deze uitdagingen onderzocht.

Dit verlies kan (deels) gecompenseerd worden door met een mix van jachtvliegtuigen en bewapende helikopters optreden op de grond en op zee te steunen. Onbemande systemen zullen een steeds grotere rol gaan spelen. Deze ondersteunende rol voor de Luchtmacht vraagt nadrukkelijk om versterking van het gezamenlijk optreden. En dat allemaal bij een dalend budget. In dit rapport worden deze uitdagingen onderzocht.

Om ook in de toekomst relevant te blijven moet de Luchtmacht zorgen voor een goede combinatie van vliegtuigen en helikopters, om zo elke dreiging het hoofd te kunnen bieden. Een goede mix wil zeggen ook transportvliegtuigen, observatievliegtuigen en satellieten. Daarnaast is het belangrijk dat de leiding over al het militair gebruik van lucht en ruimte in handen is van één autoriteit, de Commandant Luchtstrijdkrachten. Ten slotte wijst het rapport op het belang van goed opgeleid (technisch) gekwalificeerd personeel, op de weerbaarheid van informatie- en communicatienetwerken en op een goede samenwerking met de luchtvaart- en ruimte-industrie. Als de Koninklijke Luchtmacht deze aandachtspunten in het vizier houdt, zal het de uitdagingen van de toekomst het hoofd kunnen bieden.

